

SO‘ZNING MOHIYATI VA MAZMUNI**Allaberganova Firuza Ibraximovna*****“Roman-german filologiyasi” kafedrasi tayanch doktorant***

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilida so‘zning tabiati va mohiyati haqida fikr-mulohazalar keltirilib o‘tiladi. “So‘z” tushunchasining ma‘no doirasi, ijtimoiy va madaniy ahamiyati, hamda inson tafakkuri va nutqidagi o‘rni tahlil qilinadi. So‘z insoniyat taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida qaralib, uning tafakkurni ifodalash, his-tuyg‘ularni yetkazish va jamiyatda muloqotni ta‘minlashdagi roli yoritiladi. Ishda so‘zning adabiy, falsafiy va lingvistik jihatlarini yoritilib, u orqali tafakkur va madaniyat o‘zaro qanday bog‘liqlikda ekanligi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: so‘z, til birligi, tarif.

Ma‘lumki, odamo‘g‘li odamzod dunyoga kelar ekan, ilk bora ko‘zini ochishi bilan nazari olamga tushadi, turfa tovushlar eshitadi onaning issiq bag‘ri taftini sezadi, sutining benazir ta‘mi va hidini anglaydi. U oqil va bolig‘ bo‘laboshlash jarayonida olamda son-sanoqsiz narsalar mavjudligi, tovushlarning rang-barangligi, ta‘m va mazaning xilma-xilligi, hidning va bo‘ylarning ajibligi hamda tanasi orqali qattiq-yumshoq, issiq-sovuq, ho‘l-quruq, mayindag‘al narsalarni farqlay boshlaydi. Farqlash esa uning ruhiy mushohadasi va tafakkuri jarayoni, asosida kechadi. Shu tariqa u, obyektiv borliqni, tevarak atrofidagi narsa va hodisalarni o‘zicha real anglay boshlaydi. Binobarin, olam (universum) shu qadar ko‘p va shu qadar ajoyib va g‘aroyib, bir-biriga o‘xshagan ajib hamda, bir-biriga o‘xshamagan g‘alati ins va jinslardan iboratki, ularni inson uchun bir-biridan tafovutini bilish, ajratish oson kechmaydi. Bu mushkul narsani yechishda Alloh taolo insonga ta‘limu-asmoni karomat qilgan, buyuk qurol sifatida ungatilni inoyat etgan. Zero, til orqali yoxud uning asosiy birliklaridan bo‘lmish so‘z orqali, bani odam dunyodagi o‘z tafakkur kuchi chegarasidagi narsa hodisalarni mushohada qiladi va nomlaydi. Nomlash orqali esa, tevarak atrofdagi barcha mavjud narsalar farqlaniladi, yaxshi-yomon, ma‘qul-noma‘qul, foydali-foydasizga ajratiladi. Insonning barcha ilmu-bilimi ham asosan ana shu tafovutni sezishga asoslanadi. O‘xshashlik va tafovutni farqlash esa narsa va hodisalarga berilgan nom ya‘ni, so‘z bilan belgilanadi, qayd qilindi. Xo‘p unda so‘z nima? So‘z-mo‘jizaviy til birligi. Aytganda tovushlardan, yozganda harflardan iborat bo‘lgan tilning eng kichik mustaqil qo‘llanuvchi va mustaqil ma‘noga ega muloqot uchun asosiy vositadir. U yaratilishi (paydo bo‘lishi) jihatidan obyektiv borliqdagi narsa va hodisalarni nomlash va nomlash orqali farqlash uchun insoniyat tomonidan qo‘llaniladi. Lo‘nda qilib aytadigan bo‘lsak, so‘z narsa va hodisalarning nomidir. So‘z leksemasi turli tillarda turlicha imlo, talaffuz ko‘rinishiga ega bo‘lib o‘zining etimologik ma‘nolari bilan farqlanadi. Jumladan: “ruschada u “*слова*”, aytilish shakliga ega va yirik

lugʻatshunos olim Maks Fasmerning fikricha *“sharaf, shuhrat, iftixor”* maʼnolariga ega ekan. Yaʼni odamlar 18 ming olamdagi narsalarni nomlay olishni oʻzlaricha sharaf deb bilishgan, undan gʻururlanishgan iftixor qilishgan. Bu esa pirovard natijada ularga oʻzaro muloqot qilaolish bobida shuhrat olib kelgan. German (ingliz, nemis) tillarida *“soʻz” “Wort”, “word”* deb aytiladi va uning ham maʼnosi *“hayot hayqirigʻi”* yoki *“tantanavor aytilgan chaqiriq”* deb tushuniladi. Hindlarning Sanskrit tilida *“sabda”* – *“ogʻzaki xabar”*, yoki *“ukta”* – *“maqtovga loyiq”*, arab tilida *“kalom”* – *“foydadan holi emas, manfaati bor hukm, koʻrsatma”*, eski avesto tilida *“sravah”* – *“ilm beruvchi”*, *forschada vaje* – *“aytilmoqchi maqsad, ifoda”*, (maqsadi vajohatidan sezilib turardi) maʼno va mazmunlariga ega. Endi uning oʻzbek tilidagi etimologik maʼnosi haqida toʻxtalinadigan boʻlinsa, oʻzbek tilshunosligida *“soʻz”* leksemasi etimologik jihatdan turkiy deb qaraladi. Oʻzbek tilining izohli lugʻati ham (2006) unga kelib chiqish nuqtayi nazaridan sharh bermagan. Lekin mazkur lugʻatda *“soʻz”* leksemasi ayrim boshqa til birliklarining komponentlari sifatida kelganki, bu yasama yoki koʻchma soʻzlar *“soʻzak”* – *husnbuzar*, *“soʻzi”* – *sanchik*, *“Soʻzan”* – *igna*, *tikan*, *“soʻzana”* – *shoyi ip bilan toʻqilgan, tikilgan roʻmol*, *“soʻzanak”* – *ninacha*, (shevada *ninachi*), *“soʻzona”* – *yondiruvchi, kuydiruvchi* maʼnolarini bildiradi. Shu til birliklaridagi uning komponentlari maʼnolari boʻyicha xulosa chiqaradigan boʻlsak, soʻzning *igna*, *tikan*, *sanchiq*, *yondiruvchi* maʼnolari kelib chiqadi. Bu maʼnolar esa istilohda – kundalik hayotimizdagi *falonchining har bir soʻzi “igna”, aytadigan soʻzi yuragimga tikan kabi sanchiladi, ogʻzidan chiqqan har bir soʻz goʻyo oʻt” kishini kuydiradi, yondirib yuboradi* maʼnolari mazkur til birliklarida moyona sezilib turadi. Misollardan koʻrinib turibdiki, *“soʻz”* leksemasi kishilarga shodlik bagʻishlashdan tashvishgacha, huzurlanishdan ogʻriqqacha, foydadan zarargacha boʻlgan maʼnolarga ega. Darhaqiqat, hayotiy tajribalardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, bir *“soʻz”* bilan insonni tiriltirish yoki oʻldirish mumkin, ovuntiribroq aytganda bir soʻz bilan suhbatdoshni kayfiyatini koʻtarish yoki tushirib yuborish mumkin.

Endi sentimentallikni chetga qoʻyib, soʻzga uning tildagi tabiati va mohiyatiga toʻxtaladigan boʻlsak, soʻzlar orqali obyektiv borliqdagi narsa-hodisalarni atash, koʻrsatish yoki toʻgʻri va koʻchma maʼlumot olish, ijtimoiy hayotimizda, kundalik muloqotda kamlik qiladi. Zero, dunyoni anglash, u haqda biror maʼlumotga ega boʻlish, faqat narsalar nomini bilish bilangina cheklanmaydi. Bilamizki, olamdagi barcha mavjud narsalar bir-biri bilan uzviy bogʻliq, birining borligi ikkinchisining boʻlishi, rivojlanishini taʼminlaydi, tiriklik bagʻishlaydi yoki kushandasi hisoblanadi. Falsafa tili bilan aytganda, ular qarama-qarshiliklar kurashi, inkorni inkor yoki miqdor oʻzgarishini sifat, sifat oʻzgarishini miqdor oʻzgarishlari qonuni asosida, umumiylik va xususiylik xarakterga egalik koʻrinishlarida, yoʻqdan bor boʻlishi, borda yoʻq boʻlmay, bir turdan ikkinchi bir turga aylanish orqali yerdagi hayotni bir maromda va moʻtadil kechishini taʼminlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jumaniyozov A., Rahimova Sh. O‘zbek tilidagi aniqllovchili qo‘shma so‘zlar yoxud bahurihilar. - Toshkent, 2018.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. - A. Madvaliyev tahriri ostida. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. - Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008 1-jild.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: Talqin, 2005.
4. Erkaboyeva N. O‘zbek tilidan ma’ruzalar to‘plami. - Toshkent: Akademnashr, 2015.
5. Sharipov M.Q. Hozirgi o‘zbek tilida so‘z birikmalari sintaksisi masalalari. - Toshkent: Fan nashriyoti, 1978.
6. G‘ulomov A. G‘. Asqarova M. A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. (Sintaksis.) - T.: O‘qituvchi, 1965.
7. G‘ulomov A.G‘. O‘zbek tilida so‘z yasash yo‘llari haqida. Birinchi kitob. -Toshkent, 1949.
8. Abdurahmonov G‘., Mamajonov S. O‘zbek tili va adabiyoti. - Toshkent, 2002.
9. Hamroyev M. Ona tili. - Toshkent, 2012.